

Zsírok és olajok tulajdonságai és jelentőségük

A zsírok és az olajok olyan természetes észterek, amelyek az élő sejtek felépítésében kiemelkedő jelentőségűek. Az észterek, mint ismeretes, alkoholok és savak közti reakcióban képződnek víz kilépésével. A zsírok és olajok esetében az alkohol komponens a glicerín és a sav komponensek a zsírsavak. Zsírsavaknak nevezzük növényi, vagy állati eredetű zsírok vagy olajok fő alkotórészét képező monokarbonsavakat, melyek telített vagy telítetlen, egyenes, alifás szénláncot tartalmaznak. A természetes zsírokban és olajokban található zsírsavak általában 12-24 szénatomszámú, nem-elágazó láncsal rendelkeznek, és a legtöbb esetben páros számú szénatomból épülnek fel, ugyanis a bioszintézisükhöz az acetyl-coenzim-A két szénatomos acetát-csoportokat képes szállítani. A zsírsavak a glicerinnel *triglicerideket* alkotva képezik a természetes zsírokat és olajokat. A *telítetlen zsírsavak* legalább egy darab kettős kötést (-CH=CH-) tartalmaznak a láncban. A kettős kötésben szereplő két hidrogénatom állása szerint beszélünk *cisz-* vagy *transz-zsírsavak*-ról. A legtöbb természetes eredetű, többszörösen telítetlen zsírsavban a kettős kötések között két egyszeres kötés található, és a kettős kötések *cisz*-konfigurációjúak.

Növényi olajok

Szervezetünk egyik legfontosabb zsíradékforrásai a növényi olajok. A növényi olajok növényi magvakból vagy gyümölcsökből nyert termékek, amelyek zsírsav-trigliceridekből állnak, és tartalmazhatnak elhanyagolható mennyiségű egyéb lipideket is, mint például foszfolipidek, viaszok, el nem szappanosítható anyagok, mono- és digliceridek és szabad zsírsavak.

Napjainkban számos növényi olajfajta megtalálható a kereskedelemben, érdemes megismerni ezek jellemzőit.

Napraforgó étolaj

Erdélyben az egyik legnépszerűbb és leghagyományosabb olajfajta a napraforgó étolaj. A napraforgóolaj omega-6 esszenciális zsírsavakban, valamint E-vitaminban gazdag és kiváló növényi szterinforrás. Viszonylag jól tűri a hevítést, így alkalmas rántott ételek, pácok készítéséhez.

Olívaolaj

Az olívaolaj a mediterrán térség hagyományos olaja, mely mára már itthon is nagy rajongótáborral rendelkezik. Nagy százalékban, közel 55–83%-ban tartalmaz egyszereesen, és 3–21%-ban többszörösen telítetlen zsírsavakat. Magas a polifenol tartalma is, mely természetes antioxidáns hatású.

Repceolaj

A repceolaj esszenciális zsírsavakban rendkívül gazdag, a többszörösen telítetlen linolénsav tartalma viszonylag magas (10%), mely értékes összetevőként hozzájárul a vér koleszterinszintjének rendben tartásához. Íze és illata semleges vagy enyhén zölde, így egyaránt alkalmas hideg és meleg felhasználásra.

Kukoricacsíra-olaj

Ez a legfontosabb és legismertebb gabonacsíra-olaj. Esszenciális zsírsavakban gazdag, fontos E-vitamin forrás, valamint a kukoricacsíra-olaj az egyik legjobb természetes növényi szterinforrás. Sütéshez, főzéshez és hideg ételekhez készítéséhez használhatjuk.

Szójaolaj

A szójaolaj szintén fontos forrása a létfontosságú omega-3 és omega-6 zsírsavaknak és a növényi szterineknek, mely igazán értékessé teszi ezt az olajfajtát. Íze enyhén halas, emiatt kevésbé használható fel sokrétűen a hazai konyhában.

Tökmagolaj

A tökmagolaj sötét, zölde színű kellemes ízű olaj. Különösen gazdag antioxidánsokban – szelén, A- és E-vitamin és koenzim-Q – amelyek a szabadgyököket kötik meg. Kitűnő élettani tulajdonságokkal rendelkezik.

Mogyoróolaj

Az olaj intenzív mogyoróillattal rendelkezik, világos barna színű. A mogyoró 60%-ban tartalmaz zsíros olajat, 18%-ban fehérjét, valamint sok enzimet és nyomelemet (főként mangánt és kén). Nagyon magas az E-vitamin-tartalma is.

Biológiai szerep

A zsírok a legtöbb életforma számára nélkülözhetetlen anyagok, a szervezet strukturális felépítésében és anyagcseréjében egyaránt szerepet játszanak. Vízoldhatatlanságuk miatt a szervezet ezeket fehérjékkel alkotott vegyületsoportok, lipoproteinek formájában szállítja.

A zsírok és olajok feladatai az élő szervezetben:

- *energiatárolás*, majd az igényeknek megfelelően az energia mobilizálása. Egy gramm zsír kb. kétszer annyi energiát tartalmaz, mint ugyanakkora mennyiségű szénhidrát vagy fehérje: 1 g zsír = 38,9 kJ; 1 g szénhidrát = 17,2 kJ; 1 g fehérje = 18 kJ;
- *koleszterin* tárolása - főleg annak észterei formájában;
- *kiindulási anyagok*, nem fehérje természetű hormonok esetében (pl. szteroidok);
- *hőszigetelő* hatásuk révén elősegítik az állandó hőmérséklet fenntartását. A téli bunda mellett az állatok szervezete zsírdepók létrehozásával, valamint a speciális barna zsír-szövet kialakításával is felkészül a tartós hideg alatti téli álomra, a hibernációra;
- *mechanikai védelem* nyújtanak a szerveknek. Speciális eset a rezgéscsillapítás, ami-ben a zsírral feltöltődött és fűrtökben elrendeződött zsírsejtek mintegy rugalmas párnát alkotnak a kemény felületekkel szemben;
- *α-, A-, D-, E- és K-vitaminok zsírban oldódóak*, tehát kizárólag zsírokkal együtt kerülnek a szervezetbe, szívódnak fel, szállítódnak;
- *a táplálkozás fontos elemei*. A zsírokat vagy lipideket az emberben a hasnyálmirigy által termelt lipáz enzimek bontják le.

Ipari felhasználás

A zsírok a kémiai iparban a szappangyártás alapanyagaként szolgálnak (szappangyártással kapcsolatosan lásd FIRKA 2017-2018/3. számát). A zsírok kenőképességét már a kőolaj megjelenése előtt felismerték, és az olajipar ma is használ mind állati, mind növényi zsírokat adalékanyagként.

Az utóbbi években a növényi, illetve állati zsírok jelentősége megnőtt annak felismerésével, hogy másodlagos, alternatív jármű-üzemanyagok kifejlesztésében van fontos szerepük. Az utóbbi években egyre jelentősebb a növényi és állati zsírok és olajok metanollal és etanollal történő átészterestése, mely kitűnő biodízel üzemanyag előállítását teszi lehetővé.

Irodalom

John Daintith. Dictionary of Chemistry, 6th edition, Oxford University Press, 327. o. (2008).

ISBN 978-0-1992-0463-2

www.zsirsavak.lap.hu – linkgyűjtemény

Kísérletek

1. Növényi olajok sűrűségének vizsgálata

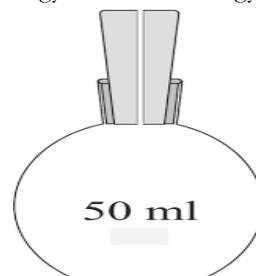
A folyadék sűrűsége (ρ) a tömegének (m) és a térfogatának (V) az aránya, azaz egy-
ségnyi térfogatú folyadék tömege: $\rho = m/V$

Az **SI mértékegysége** kilogramm per köbméter (**kg/m³**) de a gyakorlatban más egységek használata is szokásos pl. g/cm³, kg/dm³.

A folyadékok sűrűségének meghatározására a laborban a piknométert használjuk:

A **piknométer** lombikhoz hasonló, hasas, szűk nyakú üvegedény. A nyílása csiszolatos kapillárisal záródik. A kapilláris biztosítja a pontos köbtartalmat.

Az ábrán egy 50 mL-es piknométer látható:

A munka menete

Analitikai mérlegen mérjük meg az üres és száraz piknométert, majd töltjük meg a növényi olajjal és újra mérjük meg. Így meghatározzuk 50 mL növényi olaj pontos tömegét. A tömeg és térfogat arányából kiszámítjuk a sűrűséget.

Az egyes növényi olajok sűrűsége változik a hőmérséklettel. Magasabb hőmérsékleten a sűrűség csökken.

Feladatok

- Készítsünk táblázatot a különböző növényi olajok általunk meghatározott sűrűségével
- Vizsgáljuk a növényi olajok sűrűségének változását a hőmérséklet függvényében.
- Vizsgáljuk meg a növényi olajok organoleptikus (érzékszerveink által meghatározható) tulajdonságait – szín, szag, íz

A kísérlet elvégzéséhez javasolt növényi olajok és sűrűségük: napraforgó 0,918; szója 0,920; repce 0,921; kukorica 0,925; földimogyoró 0,912; kókusz 0,908; pálma 0,891

Megfigyelhető, hogy a növényi olajok sűrűsége kisebb, mint a víz sűrűsége.

A víz sűrűsége különböző hőmérsékleti értékeken:

	A víz hőmérséklete (C°)					
	0	4	10	20	30	40
Sűrűség (kg/m ³)	999,8	1000,0	999,7	998,2	995,7	992,2

2. Helycserevizsgálat a növényi olajok és víz esetében

A kísérlet alapját a folyadékok sűrűségkülönbség alapján történő helycsereje képezi.

Szükséges anyagok:

- 2 egyforma, vékonyfalú üvegpohár (100–150 mL). A poharak szájai egymáshoz fordítva fedjék egymást;
- 150 mL növényi olaj;
- 150 mL víz;
- műanyagból kivágott, négyzet alakú lap, kicsit nagyobb (kb. 1 cm-rel) a poharak szájának átmérőjénél;
- konyhai tálca;

A kísérletet a tálca fölött végezzük, mert a víz vagy az olaj kifolyhat.

A munka menete

Töltsük fel színültig a poharakat olajjal, illetve vízzel! A töltögetést a vizes tálca fölött végezzük, hiszen víz és olaj kicsordulására számítani lehet. Tegyük a vizes pohár szájára a műanyag lapot úgy, hogy levegő ne maradjon alatta, majd fordítsuk szájával lefelé, és helyezzük az olajospohárra! A két pohár szája legyen fedésben egymással! Ezt követően húzzuk ki a műanyag lapot a poharak elmozdulása nélkül annyira, hogy a poharak között egy keskeny, átjárható rés keletkezzen! Ha a rés megfelelő méretű, azt az olaj vékony, a pohár fala mentén kialakuló, fonálszerű felfelé áramlása jelzi. Már a kezdeti másodpercekben jól megfigyelhető, hogy a növényi olaj vízzel való összekeveredés nélkül jut el a felső pohár tetejébe. Különböző folyadékok gravitációs mezőben történő helycsereje sűrűségkülönbségükkel magyarázható. A könnyebb folyadék felfelé, a nehezebb lefelé igyekszik.

<http://dtk.tankonyvtar.hu>, *Digitális tankönyvtár, Dr. Gombos Béla: hidraulika*
Hornát Köztársaság Hivatalos Közlönye 30/15. sz.) 71. Étolajok és étkezési zsírokról
<http://www.pagony.hu/kemia-a-konyhaban>

Majdik Kornélia